

Czesław Michalski

SPORT KRAKOWSKI DO 1914 ROKU

Kultura fizyczna stanowiła nieodłączny element życia społecznego. Zorganizowane formy współzawodnictwa sportowego liczą sobie nie mniej lat niż samo państwo polskie, a świadczą o tym choćby liczne zapisy, w tym literackie, dotyczące staropolskich sportów konnych. Najstarszy znany opis zawodów konnych znajduje się *Kronice Polskiej* Wincentego Kadłubka (1160–1225), biskupa krakowskiego. Przedmiotem opisu są wyścigi konne rozegrane w Dolinie Prądnika w czasach półlegendarnych, przed powstaniem państwa polskiego¹.

Tradycje wychowania fizycznego i sportu w Krakowie sięgają czasów średniowiecza. Ćwiczenia fizyczne uprawiano od bardzo dawna, a rozwój ich form i funkcji pozostawał w ścisłym związku z przemianami gospodarczo-społecznymi, politycznymi, kulturalnymi i obyczajowymi miasta średniowiecznego i podlegał przemianom typowym dla europejskiego kręgu kulturowego. Zorganizowane formy współzawodnictwa sportowego liczą sobie nie mniej lat niż historia samego miasta lokowanego na prawie magdeburskim w 1257 roku, a świadczą o tym dzieje krakowskiego Bractwa Kurkowego. Wybudowanie murów obronnych wokół miasta nakładało na jego mieszkańców nowe obowiązki. Mieszczanie słabo znali się na sztuce wojennej, trzeba było więc utworzyć stowarzyszenie pozwalające doskonalić się w strzelaniu. Do stowarzyszenia obowiązkowo musieli należeć członkowie wszystkich rzemieślniczych cechów. Istotą doroczných zawodów było strzelanie z łuku lub kuszy do drewnianego lub glinianego kura, stąd nazwa – Bractwo Kurkowe. Krakowianie zawody strzeleckie przeprowadzali na błoniach za furta Mikołajską, na tzw. celestacie – zawodnicy strzelali z kuszy do umocowanego na wysokiej żerdzi ptaka. Zwycięzcę ogłaszano Królem Kurkowym, pito jego zdrowie, po czym nowy król wydawał ucztę dla zebranych. Zawodom tym przyglądała się niekiedy rodzina królewska. Pierwsze relacje na ten temat spotykamy u Jana Długosza. Podaje on, że 26 maja 1455 roku wybuchł pożar, którego nie miał kto gasić, *prawie wszyscy bowiem rzemieślnicy, którzy mieli strzelać do ptaka, i pozostali ludzie, którzy mieli*

¹ Mistrz Wincenty (tzw. Kadłubek), *Kronika Polska*, przeł. i oprac. B. Kürbis. Wrocław 1992, s. 26–27; W. Lipoński, *Sport, literatura, sztuka*, Warszawa 1974, s. 48, 327.

*zobaczyć to widowisko, udali się z miasta na miejsce zwykłe*². Często zawodom towarzyszyło wiele innych zabaw. Prawie zawsze była to gra w kręgle o pieniądze w kręgielni zbudowanej w pobliżu strzelnicy. Władze miejskie obdarzały bractwo i zwycięzców zawodów strzeleckich (królów kurkowych) znacznymi przywilejami ekonomicznymi. Król Kurkowy mógł sprowadzać bez cła towary, a zwłaszcza wina z zagranicy, miał prawo pobierania daniny od synagogi żydowskiej (obowiązywało to do roku 1748) oraz dochodu z kręgielni przyległej do celestatu³. Krakowscy mieszczaństwo doskonaliąc umiejętności strzeleckie, potrafili skutecznie i z wielką ofiarnością bronić miasta przed nieprzyjacielem.

Od czasów panowania Bolesława Krzywoustego w ośrodkach dworskich odbywały się turnieje rycerskie zwane też gonitwami. Przeprowadzano je według średniowiecznego kodeksu rycerskiego, nakazującego walkę uczciwą, z pominięciem podstępów i niedozwolonych środków, stanowiącego do dziś etyczne podstawy walki sportowej i zasady *fair play*. Turnieje rycerskie opisywane były często przez Jana Długosza w *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*, następnie przez wszystkich znaczących dziejopisów polskich: Marcina Bielskiego, Marcina Kromera, Świętosława Orzelskiego i Macieja Stryjowskiego. Krakowscy rycerze słynęli z odwagi, sprawności fizycznej i bojowej. Odnosili wiele sukcesów w turniejach rycerskich.

Ludowe odmiany sportów, bez wahania uznawane za początek sportu w wielu państwach, istniały na setki lat przed powstaniem Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, co tak niefortunnie uznano za początek ruchu sportowego w naszym kraju. Dzieje gier i zabaw ruchowych młodzieży i dorosłych stanowią fascynującą, lecz tylko fragmentarycznie zapisaną kartę historii wychowania fizycznego i sportu w Krakowie. Do tradycji sięgających w odległą przedlokacyjną przeszłość należy wiosenne święto zwane Rękawką, podczas którego urządzano igrzyska pod miastem w pobliżu kopca Krakusa. Prastarym zwyczajem było puszczanie wianków na wody Wisły, Rudawy i Prądnika, w czasie najkrótszej nocy w roku. Prawdopodobnie z nadejściem wiosny wiązała się inna zabawa ludowa, która do historii przeszła pod nazwą tzw. lajkonika.

*Niemalą też okazją do uciechy i przedmiotem zainteresowania są pewne zabawy cechowe o zasięgu szerszym niż gospoda cechowa. W pierwszy dzień wielkiego postu na rynek wychodzą rzeźnicy, prowadząc wołu przystrojonego w zieleń. Towarzyszy temu muzyka i śpiewy oraz tańce na rynku. Pali się też rogi i cuchnące przedmioty, co w czasie zabawy mieszkańcy noszą bez protestów*⁴.

² Cyt. za: L. Ludwikowski, T. Wroński, *Z dziejów Towarzystwa Strzeleckiego w Krakowie*, Warszawa 1978, s. 26.

³ Tamże, s. 26.

⁴ A. Jelicz, *Życie codzienne w średniowiecznym Krakowie (wiek XIII–XI)*, Warszawa 1966, s. 158.

Z okresu renesansu i oświecenia pochodzą liczne wzmianki, uwagi i rozważania na temat wychowania fizycznego, które odnajdujemy w literaturze pięknej oraz w dziełach myślicieli, pedagogów i lekarzy. Krakowianie zajmowali poczesne miejsce wśród rzeczników i propagatorów wychowania fizycznego. Najważniejszy wkład w tę dziedzinę wniósł Sebastian Petrycy z Pilzna, filozof i lekarz, profesor Akademii Krakowskiej, tłumacz dzieł Arystotelesa. W dziele *Polityka Arystotelesowa to jest rządu Rzeczypospolitej z dokładem ksiąg ośmioro*, wydanej w Krakowie w 1605 roku, uznał ćwiczenia fizyczne za jeden z ważniejszych czynników wychowania młodego pokolenia.

Głosząc Arystotelesowską zasadę harmonijnego rozwoju fizycznego i umysłowego dzieci i młodzieży, wskazywał, że

ćwiczenia fizyczne nie stanowią celu samego w sobie, lecz powinny być podporządkowane potrzebom kształcenia umysłu i wychowania moralnego. [...] Gra w piłkę również wzmacnia zdrowie, nadaje ciału zręczność, czyni ludzi zgrabnymi w ruchach, dodaje siłę, wyrabia mięśnie rąk i nóg, nadaje członkom ciała piękny wygląd. Biegi również ćwiczą ciało. Przydają się one najbardziej żołnierzom, aby umieli jak najszybciej iść przeciwko nieprzyjacielowi, aby zajmowali korzystne miejsca szybciej niż nieprzyjaciel [...]. Skoki są także potrzebnym ćwiczeniem. Jeśli się je dobrze opanuje, łatwo potem uskoczyć w bok w walce na szable z przeciwnikiem i w tejże sytuacji natrzeć szybko i uprzedzić cios, zanim przeciwnik się spostrzeże [...]. Pływanie jest właściwym dla młodzieży sposobem ćwiczenia ciała. Umiejętność ta nie jest wrodzona ludziom tak jak niektórym zwierzętom, toteż trzeba ją zdobyć ćwiczeniem się w niej. Umiejętność pływania częstokroć ratuje ludzi w niebezpieczeństwie, a w ogóle dodaje śmiałości i pewności siebie⁵.

Początki kultury fizycznej we współczesnym znaczeniu związane są z programem edukacji fizycznej Komisji Edukacji Narodowej. W Krakowie uczyniono stosunkowo wiele dla spopularyzowania dorobku europejskiego Oświecenia w tej dziedzinie, szczególnie w pracach profesorów Józefa Muszyńskiego i Marcina Fiałkowskiego. Pojawiały się publikacje na ten temat na łamach jedyne go wówczas czasopisma krakowskiego „Zbiór Wiadomości Tygodniowych”. Jednakże trudno mówić o szerszym ruchu na rzecz rozwoju kultury fizycznej. Zorganizowanym wychowaniem fizycznym (musztrą) objęci byli wyłącznie uczniowie jedynej miejscowej szkoły średniej. Nie prowadzono jakichkolwiek

⁵ Cyt za: *Rozwój myśli o wychowaniu fizycznym w dobie odrodzenia*, oprac. W. Ferens i R. Wroczyński, Wrocław–Kraków 1959, s. 217.

zajęć rozwijających tężyźnię fizyczną w szkołach ludowych. Brak też informacji na temat ewentualnych przejawów pozaszkolnego wychowania fizycznego w tym okresie, nie licząc działalności Bractwa Kurkowego⁶. Po upadku Rzeczypospolitej wycofano lekcje z jedyne go krakowskiego gimnazjum. Celestat został zamieniony na koszary, a jego urządzenia zniszczono. Na domiar złego 14 sierpnia 1794 roku spłonęła siedziba bractwa. W roku 1795 Kraków znalazł się pod władaniem Habsburgów, a jego szkolnictwo po kilku latach poddano dyrektywom władz austriackich w Wiedniu. Świadectwem pewnych działań na rzecz rozwoju kultury fizycznej było założenie w lutym 1803 roku przez Hiacynta Różańskiego Szkoły Jazdy Konnej. Szkoła ta, zlokalizowana przy ul. Starowiślniej 297, najprawdopodobniej istniała przez kilka lat. W latach 1809–1815, w czasach krótkiego epizodu Księstwa Warszawskiego, szkolnictwo podlegało zarządzeniom Izby Edukacyjnej. Oprócz obowiązkowych zajęć z musztry władze oświatowe zalecały uczniom gry oraz zabawy ruchowe.

Dopiero utworzenie w 1815 roku Wolnego Miasta Krakowa (tzw. Rzeczypospolitej Krakowskiej) i związane z tym swobody polityczne i kulturalne stworzyły dogodniejsze warunki dla rozwoju wychowania fizycznego. Przywrócono system oświaty w duchu reform Komisji Edukacji Narodowej. Wprowadzono do szkół ludowych wychowanie fizyczne w formie niezbyt atrakcyjnej dla dzieci musztry (nie wzbudzało to też entuzjazmu rodziców, dopatrujących się w tych ćwiczeniach zapowiedzi przyszłej służby wojskowej). Bardziej wszechstronny był zakres wychowania fizycznego w szkołach średnich. Władze szkolne Rzeczypospolitej Krakowskiej nawiązywały do dawnych tradycji polskiej rekreacji, polegającej na organizowaniu tzw. majówek, a więc swego rodzaju świąt wychowania fizycznego. Brała w nich udział cała młodzież szkolna, łącznie z gronem nauczycielskim, a ulubionymi zabawami były gry wojenne, popisy siły i zręczności, gry w piłkę, gra w lisa (podchody), biegi do mety, huśtawka⁷.

W pierwszej ćwierci XIX stulecia wychowanie fizyczne rozwijało się także na Uniwersytecie Krakowskim, kiedy do programu nauczania ogólnego wprowadzono ćwiczenia fizyczne dla studentów. Sprawa wprowadzenia nauk gimnastycznych na Uniwersytecie była przedmiotem wielu sesji komitetu powołanego wśród profesorów przygotowujących Statut. Senat rządzący ogłosił go jako obowiązującą ustawę w dniu 16 października 1818 roku, ale ćwiczenia fizyczne prowadzono w uczelni już w 1817 roku, kiedy zatrudniono pierwszych nauczycieli tego przedmiotu i kiedy w listopadzie napłynęły do rektora pierwsze podania studentów o pozwolenie na lekcje fechtunku, jazdy konnej i tańca. Zachowane *Listy*

⁶ R. Wasztyl, *Wychowanie fizyczne i sport w Krakowie w latach 1773–1890*, Kraków 1993, s. 41.

⁷ C. Michałski, *Z dziejów wychowania fizycznego i sportu w Krakowie od końca XVIII wieku do 1918 roku*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie”, z. 59, Prace Historyczne VIII, 1977, s. 323.

audytorów uczących się tańców, fechtowania i ekwitacji przy Uniwersytecie z lat 1817–1826, jak również nazwiska uczących tych dyscyplin oraz korespondencja rektorów Uniwersytetu Jagiellońskiego z lat 1826–1836 dowodzą, że wychowaniu fizycznemu nadano w tym okresie już formę zorganizowaną⁸. Wprawdzie zajęcia prowadzono tradycyjnymi metodami, a liczba ich uczestników była stosunkowo nieznaczna, nie można jednak nie zauważyć zrozumienia ówczesnych władz uniwersyteckich dla rzeczywistych potrzeb młodzieży w zakresie kultury fizycznej. Zajęcia odbywały się systematycznie, były objęte regulaminami, uwzględnione w budżecie uczelni, prowadził je fachowy personel skompletowany z etatowych instruktorów. Największym powodzeniem cieszyły się zajęcia hippiczne prowadzone systematycznie w ciągu całego roku akademickiego. Inne ćwiczenia, jak np. nauka pływania, była ściśle uzależniona od pory roku i pogody, zajęcia odbywały się bowiem nad brzegiem Wisły. Nauka pływania w zorganizowanej formie odbywała się w latach 1818, 1827–1845. Działalność szkół jazdy konnej, szermierki, tańca była także krótkotrwała. W 1833 roku zlikwidowano Szkołę Fechtunku i Tańca, zaś w 1858 roku jazdy konnej. Przykładem programu nauczania hippiki była broszurka Teodora Cogena pt. *Krótką teoria jeźdźstwa na koniu, na pytania i odpowiedzi rozłożona przez nauczyciela sztuki jeźdźstwa na koniu przy Uniwersytecie Jagiellońskim*, wydana w Krakowie w 1828 roku. Publikacja owa, napisana na podstawie opracowań zagranicznych i doświadczeń autora, stanowiła nader przystępny podręcznik i była pierwszym tego typu wydawnictwem krakowskim z zakresu wychowania fizycznego⁹.

W 1831 roku grono obywateli dążące do odrodzenia Bractwa Kurkowego zawiązało Towarzystwo Filantropijne, które wkrótce przybrało nazwę Amatorów Strzelnictwa, a 19 lipca 1831 r. przyjęło nazwę Towarzystwo Strzeleckie. Po prawie półtorarocznym oczekiwaniu w dniu 31 maja 1833 r. Senat Wolnego Miasta Krakowa nadał statut nowo zarejestrowanej organizacji pod nazwą Towarzystwo Krakowskie Strzeleckie¹⁰. Na miejsce ćwiczeń i strzelań władze miasta przekazały byłą letnią rezydencję królewską w Łobzowie. Tam też odbył się w maju 1834 roku po raz pierwszy od 1793 roku turniej o tytuł króla kurkowego. Ogród Łobzowski był zbyt oddalony od centrum miasta, w związku z tym Towarzystwo Strzeleckie nabyło posiadłość na Wesołej, urządzając tam swoją siedzibę, zwaną do dziś Parkiem Strzeleckim, której otwarcie nastąpiło w dniu 15 września 1837 roku. W parku wzniesiono neogotycki pałacyk ze strzelnicą i okrągłą wieżą widokową¹¹.

Własna siedziba pozwalała członkom Towarzystwa na regularne organizowanie dorocznych zawodów o tytuł Króla Kurkowego i niedzielnych strzelań

⁸ Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego (dalej AUJ), rps S I 409, S I 410, S I 411, S I 412.

⁹ R. Wasztyl, *Wychowanie fizyczne...*, s. 50–52.

¹⁰ T. Wroński, *Krakowskie Towarzystwo Strzeleckie. Bractwo Kurkowe*, Kraków 1984, s. 12.

¹¹ Tamże.

zwyczajnych, których triumfatorzy otrzymywali zrazu nagrody pieniężne, a potem specjalne medale. Gdy Wolne Miasto Kraków po klęsce powstania krakowskiego w 1846 roku zostało włączone do monarchii austriackiej, zakazano strzelania i skonfiskowano broń, a strzelnicę zajęto na potrzeby armii. W tym czasie Towarzystwo liczyło 93 członków, rekrutujących się z bogatego mieszczaństwa krakowskiego. W 1850 roku przywrócono Towarzystwu Strzeleckiemu prawo korzystania ze strzelnicy i od roku następnego powróciły coniedzielne ćwiczenia i zawody strzeleckie oraz doroczne zawody w strzelaniu do kura.

Do upowszechnienia wychowania fizycznego w Krakowie w latach 30. XIX stulecia dążył Ludwik Bierkowski, profesor Wydziału Lekarskiego UJ, *propagator ćwiczeń cielesnych*. Zetknąwszy się podczas studiów w Niemczech i Francji z nowoczesnymi prądami pedagogicznymi w zakresie wychowania fizycznego, postanowił po powrocie do kraju utworzyć w Krakowie zakład gimnastyczny. W tym celu zwrócił się w 1837 roku do Senatu Rzeczypospolitej Krakowskiej o zaakceptowanie programu i przydział odpowiednich pomieszczeń, które otrzymał w dniu 13 listopada 1837. Zakład Bierkowskiego zlokalizowano w pomieszczeniach po opuszczonym kościele św. Scholastyka (przy zbiegu ulic św. Krzyża i św. Marka) wraz z należącym do niego podworcem. Otwarta 27 kwietnia 1838 roku szkoła funkcjonowała przez cztery lata, a już w pierwszym roku zdołała zgromadzić około 40 uczniów¹².

We wrześniu 1849 roku przeprowadzono reorganizację szkolnictwa krakowskiego w duchu przepisów austriackich, które tylko formalnie wprowadzały wychowanie fizyczne do programów nauczania. Władze oświatowe stały na stanowisku, że wychowanie fizyczne jest sprawą wyłącznie domowego, a tym samym prywatnego wychowania. Dlatego po roku 1849 nie spotykamy się właściwie z żadnymi informacjami o prowadzeniu jakichkolwiek zajęć sportowych w krakowskich szkołach średnich i ludowych.

Nie zanikła jedynie prywatna działalność w tej mierze entuzjastów tańca, gimnastyki oraz szermierki. Propagatorami ich byli prywatni nauczyciele, często absolwenci Wydziału Lekarskiego UJ. Należał do nich m.in. Wincenty Boznański, który w swojej Szkole Ekwitacji prowadził lekcje jazdy konnej oraz szermierki, a ponadto w latach 1838–1858 był nauczycielem w Szkole Jazdy Konnej Instytutu Technicznego i Uniwersytetu Jagiellońskiego. Lekcje były nieodpłatne i odbywały się w dzierżawionej na ten cel przez Instytut Techniczny ujeżdżalni Wincen- tego Boznańskiego przy ulicy Starowiślniej cztery razy w tygodniu po godzinie, a kończyły dorocznym popisem w lipcu. Po likwidacji szkoły nieliczni studenci uniwersytetu po roku 1861 uczęszczali na zajęcia do zakładu gimnastycznego Ferdynanda Tuszyńskiego, mieszczącego się w budynku z ogrodem przy ulicy Stra-

¹² J. Bugajski, *Ludwik Bierkowski jako prekursor nowoczesnego wychowania fizycznego w Polsce w pierwszej połowie XIX w.*, „Rocznik Naukowy WSWF Kraków” 1965.

szewskiego¹³. Zakładem Tuszyńskiego zainteresował się Józef Dietl, profesor Wydziału Lekarskiego UJ, prezydent miasta. Dla zachęcenia jak najszerzych rzesz młodzieży do korzystania z ćwiczeń prezydent Dietl spowodował obniżenie opłat za naukę, a najuboższym umożliwił udział w bezpłatnych kursach gimnastycznych. Zalecał wprowadzenie do programu ćwiczeń gimnastyki szwedzkiej, zapewnił też zakładowi opiekę lekarską, zlecając ją adiunktowi Wydziału Lekarskiego UJ dr. Józefowi Fałęckiemu.

Placówki tego typu organizowały naukę ćwiczeń lub leczenie ruchem – odpłatnie, co nadawało im charakter elitarny. W ówczesnych warunkach odegrały one pozytywną rolę w propagowaniu zajęć gimnastycznych. Należy również podkreślić, że z ich absolwentów rekrutowali się działacze i nauczyciele wychowania fizycznego¹⁴. W 1850 roku uruchomił kurs gimnastyczny w ogrodzie na Kleparzu, *Zacisze 2, wprost ulicy Szpitalnej* Jakub Zieliński, *nauczyciel upoważniony tańców, gimnastyk konkursowy i egzaminowany nauczyciel daru pływania*¹⁵. W latach 1851–1866 działała także Szkoła Gimnastyki i Siermierki pedagoga i fechtmistrza Michała Starzewskiego. Ważnym wydarzeniem było otwarcie przy c.k. Szkole Głównej w domu barona Larischa (ulica Bracka 22) wzorcowej sali gimnastycznej dla uczniów tego zakładu, uczniów seminarium nauczycielskiego oraz II Gimnazjum św. Jacka. W tym nowym obiekcie nauczanie gimnastyki powierzono Leonowi Weissowi, który w latach 1867–1870 organizował publiczne popisy swych uczniów. Czynna też była Szkoła Ekwitacyjna Krakowska R. Piechoskiego przy ul. Starowiślniej, a od 1876 roku Szkoła Gimnastyczno-Ortopedyczna Ernesta Pruszyńskiego. Od 1879 roku lekcji jazdy konnej udzielał A. Grottger, działała także Szkoła Gimnastyczna dr. Aleksandra Gędłka. Prawdopodobnie również w tym samym czasie ówczesny student Wydziału Lekarskiego UJ Wenanty Piasecki zorganizował kurs ćwiczeń gimnastycznych oraz wykłady z teorii wychowania fizycznego dla studentów Wydziału Lekarskiego. W kursie mogli uczestniczyć słuchacze innych wydziałów. Jednak ta niezwykle cenna i nowatorska inicjatywa zakończyła się niepowodzeniem z powodu braku funduszy w kasie miejskiej¹⁶.

Swój udział w upowszechnianiu wychowania fizycznego i sportu w środowisku uniwersyteckim miały organizacje studenckie. Do nich należała w pierwszym rządzie Czytelnia Akademicka. W roku 1869 zorganizowała dla studentów klub szachistów, który co prawda rychło upadł, ale gra w szachy cieszyła się coraz

¹³ R. Wasztyl, *Wychowanie fizyczne...*, s. 57–58.

¹⁴ P. Stok, *Powstanie i rozwój sportu na terenie Krakowa*, „Biuletyn Informacyjny PKOL” 1966, nr 8, s. 5–6.

¹⁵ „Czas”, 1850, nr 110, 146, 277, 283; 1851, nr 119.

¹⁶ W. Piasecki, *Dzieje zakładu wodoleczniczego w Zakopanem*, „Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego” VIII: 1883, s. 125; E. Kałamačka, *Zdrowotno-higieniczne aspekty wychowania fizycznego w poglądach i działalności polskich lekarzy do 1914 roku*, Kraków 2003, s. 250.

większą popularnością, a jesienią 1876 roku założono ponownie kółko szachistów. Działalność owego kółka, liczącego pod koniec roku 1880/81 już 86 członków, sprowadzała się do organizacji różnych zawodów i turniejów. Spośród nich na osobną wzmiankę zasługuje niewątpliwie korespondencyjny mecz z szachistami Czytelni Akademickiej we Lwowie, rozegrany w powyższym roku z inicjatywy Klemensa Bąkowskiego, a zakończony sukcesem krakowskich studentów. Na przełomie roku 1885/86 kółko liczyło aż 93 członków. Oba stowarzyszenia szachistów były niewątpliwie placówkami o charakterze sportowym i najprawdopodobniej stanowiły pierwsze formy organizacyjne sportu akademickiego na ziemiach polskich¹⁷.

Dotkliwy brak obiektów i urzędzeń sportowych oraz wykwalifikowanych nauczycieli powodował znaczne zaniedbania w szkolnym wychowaniu fizycznym. Istotna poprawa nastąpiła w latach 80. XIX wieku. Młodzież i dorośli zażywali kąpeli w Wiśle i na stawach zwierzynieckich, uprawiali jazdę na łyżwach, odbywali spacer i wycieczki w okolice Krakowa, w kawiarniach i piwiarniach rozpowszechnili się szachy, domino, bilard i kręgle. W 2 połowie XIX stulecia pojawiły się stowarzyszenia propagujące uprawianie sportu. Jednym z pierwszych było Towarzystwo Gimnastyczne „Orzeł Biały”, założone w 1870 roku. Pod koniec 1871 roku powstało Towarzystwo Łyżwiarzy, które urządziło place ślizgawkowe dla ludności Krakowa, początkowo na stawie zwierzynieckim, a następnie zaś na stawach dawnego ogrodu Macewiczów przy ulicy Łobzowskiej. Istniejące od 1877 roku Krakowskie Towarzystwo Łyżwiarzy place ślizgawkowe urządziło na ulicy Kopernika (obok Ogrodu Botanicznego), a od 1889 roku w Parku Krakowskim, który stał się niebawem głównym ośrodkiem jazdy na łyżwach. W 1881 roku przeprowadzono pierwsze zawody łyżwiarskie. W 1873 roku powstało Towarzystwo Tatrzańskie propagujące turystykę górską, a w późniejszym okresie narciarstwo i taternictwo¹⁸.

Jesienią 1883 roku przeprowadzono pomyślnie sprawę ćwiczeń gimnastycznych dla studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego. Wydział Czytelni Akademickiej wynajął salę gimnastyczną przy placu Franciszkańskim. Ćwiczenia gimnastyczne dla młodzieży akademickiej Krakowa odbywały się tu pod kierownictwem Jana Kościńskiego, kwalifikowanego nauczyciela wychowania fizycznego. Wydział Czytelni Akademickiej propagował nadto wioślarstwo i w tym celu zakupił łódź wioślarską, a w 1884 roku przystąpił również do organizacji ćwiczeń szermierczych¹⁹. Od 1884 roku wioślarstwo i pływanie popularyzowało Krakowskie Towarzystwo Wioślarskie, które w 1892 roku przekształciło się w Oddział Wioślarski Krakowskiego „Sokoła” (OWKS).

¹⁷ R. Wasztyl, *Wychowanie fizyczne...*, s. 145.

¹⁸ Tamże, s.158–181.

¹⁹ Tamże.

W 1885 roku zapoczątkowało swą wieloletnią działalność na polu wychowania fizycznego, a następnie sportu Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”. Krakowski „Sokół” ukonstytuował się ostatecznie w maju, a pod koniec tego roku zrzeszał już 426 członków, w tym 81 studentów UJ, skupionych w kilku oddziałach, m.in. gimnastycznym (1885–1914), wioślarskim (1892), jazdy konnej (1892–1897), (1912–1914), kolarskim (1885–1914), szermierczym (1904–1912), turystyki górskiej (1900–1901). Ćwiczenia gimnastyczne odbywały się w sali Funduszu Szkolnego obok kościoła Franciszkanów, pod kierunkiem nauczycieli A. Gędlka i J. Kościńskiego. Dzięki ofiarności członków zorganizowano w okresie letnim tzw. letnie boisko „Sokoła”, które mieściło się w realności Niedziałkowskich przy placu Latarnia. Dopiero w 1889 roku TG „Sokół” otrzymało własną salę gimnastyczną przy ulicy Wolskiej²⁰.

Od 1886 roku popularyzował kolarstwo Krakowski Klub Cyklistów, od 1899 roku także Krakowski Klub Młodzieży Cyklistów, następnie Krakowski Klub Cyklistów i Motorzystów. W latach 1893–1894 odbyły się pierwsze szosowe wyścigi kolarskie na trasie Kraków–Bochnia i Kraków–Lwów²¹.

W 1891 roku został zatwierdzony statut Akademickiego Klubu Szermierczego, którego kuratorem był profesor UJ dr Józef Kleczyński. Klub przestał istnieć w 1895 roku. Kilka lat później (1896) zawiązało się na Uniwersytecie stowarzyszenie akademickiej „Jagiellonia”, koncentrując swą działalność na pomocy w nauce oraz organizacji imprez rozrywkowych, w tym ćwiczeń szermierczych²².

W styczniu 1893 roku Hieronim Czarnowski założył Krakowski Klub Szachowy, którego statut został zatwierdzony przez c.k. Namiestnictwo we Lwowie 10 maja tegoż roku. Jako pierwsze polskie stowarzyszenie szachowe w dużym stopniu przyczynił się do rozwoju tego sportu w Polsce. Początkowo KKSz mieścił się w kawiarni Schmidta przy ul. Szewskiej, a następnie, stale borykając się z kłopotami lokalowymi, w kawiarniach Kijaka, Bizanca, Wolskiego, Mrożyńskiego i Franczaka. Pierwszym jego prezesem był poeta i malarz Ludomir Benedyktowicz. W latach 1894–1899 prezesem był H. Czarnowski, który organizował doroczne turnieje o mistrzostwo klubu, gry i turnieje korespondencyjne, zapraszał sławnych szachistów na mecze, symultany i gry pokazowe. Zdobył również mistrzostwo klubu w 1897 roku. Wśród członków do I wojny światowej wyróżniali się: adwokat Józef Bannet (mistrz KKSz w 1913 roku), aptekarz Henryk Bartmański, Józef Dominik, pisarz Karol Irzykowski, Adam Żuk-Skarszewski (prezes

²⁰ K. Toporowicz, *Działalność Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Krakowie na polu wychowania fizycznego i sportu pod koniec XIX w. i na początku XX w. (1885–1914)*, „Rocznik Naukowy WSWF Kraków” 1965, t. IV, cz. 1; tenże, *Geneza i rozwój organizacyjny Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Krakowie w latach 1885–1914*, „Rocznik Naukowy WSWF Kraków” 1966, t. V.

²¹ B. Tuszyński, *Złota księga kolarstwa polskiego*, Warszawa 1995, s. 34.

²² AUJ, S II 777, Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego 1891/92, s. 22.

klubu w latach 1908–1910; w latach 1912–1914 wydawał własnym sumptem i redagował w Krakowie czasopismo „Szachista Polski”).

W 1889 roku został założony Krakowski Klub Szermierzy (od roku 1900 im. Michała Wołodjowskiego). Założone w 1890 roku Towarzystwo Międzynarodowych Wyścigów Konnych, skupiające przedstawicieli wszystkich zaborów, organizowało coroczne wyścigi konne.

Szczególne miejsce w propagowaniu wychowania fizycznego i sportu w Krakowie zajmuje jordanowski ruch gier i zabaw ruchowych, którego twórcą był wybitny lekarz i profesor UJ. W 1939 roku napisano:

*I chociaż zasługi Jordana na polu pedagogiczno-naukowym są znaczne, bledną jednak przy ogromie zasług, jakie położył dla zdrowia społeczeństwa oraz rozwoju fizycznego młodzieży. Nie Jordan profesor, lecz Jordan działacz społeczny zapisał się złotymi głoskami dla społeczeństwa*²³.

Świadectwem trafności tych spostrzeżeń jest popularny wśród krakowian również współcześnie park nazwany jego imieniem. O zezwolenie na założenie parku zwrócił się prof. Henryk Jordan w roku 1888 do Rady Miejskiej, która nie przyjęła pomysłu autora życzliwie. Niezrażony trudnościami, finansując pracę własnymi funduszami, doprowadził do otwarcia parku w roku 1889. Park powstał według planów Bolesława Małeckiego na terenie dawnej Krajowej Wystawy Rolniczo-Przemysłowej na lewym brzegu Rudawy, w bezpośrednim sąsiedztwie Błóż. Miał być miejscem do uprawiania ćwiczeń fizycznych i gier ruchowych dla dzieci i młodzieży pod kierunkiem instruktorów zwanych przewodnikami i według ściśle ustalonych zasad. Urządzono w nim kilkanaście boisk o różnym przeznaczeniu i rozmiarach. Obok nowoczesnych przyrządów gimnastycznych znajdowały się korty tenisowe, boiska do gry w piłkę nożną, krykieta, a w zimie także ślizgawka. Park był dostępny bezpłatnie dla młodzieży szkolnej, a dla rzemieślniczej w niedzielę i święta. Młodzież ćwiczyła w 35-osobowych zespołach.

Henryk Jordan był też pomysłodawcą i twórcą od roku 1895 dwuletnich kursów wychowania fizycznego przy Uniwersytecie Jagiellońskim, pierwszej na ziemiach polskich instytucji zajmującej się kształceniem na poziomie akademickim nauczycieli wychowania fizycznego dla szkół średnich²⁴.

W dniu 16 lutego 1893 roku odbyła się na UJ narada naukowa poświęcona sprawie kursów wychowania fizycznego. W obradach tych pod przewodnictwem prof. dr Franciszka Schwarzenberga-Czernego, dziekana Wydziału Filozoficz-

²³ R. Talarczykówna, *Zasługi Henryka Jordana na polu higieny i wychowania fizycznego młodzieży*, Poznań 1939, s. 10.

²⁴ J. Dybiec, *Ateny Polskie. Rola Krakowa w życiu społeczeństwa polskiego na przełomie XIX i XX wieku*, [w:] *Przeszłość polskiej kultury fizycznej*, pod red. M. Orlewicz-Musiał i R. Wasztyła, Kraków 2004, s. 23–24.

nego i dyrektora Komisji Egzaminacyjnej dla nauczycieli szkół średnich, wzięli udział: dr Leon Falban, dziekan Wydziału Lekarskiego UJ, dr Henryk Jordan, prof. medycyny UJ, dr Tadeusz Browicz, prof. medycyny UJ, dr Kazimierz Kostanecki, prof. medycyny UJ, dr Leon Cyfrowicz, prof. UJ, dr Wawrzyniec Styczeń, prezes stowarzyszenia „Sokół”, a także dwóch nauczycieli z Krakowa. Na posiedzeniu podjęto uchwałę o zorganizowaniu dwuletniego kursu naukowego dla kandydatów na nauczycieli gimnastyki w szkołach średnich i seminariach nauczycielskich, opracowano jego program, a jako kierownika kursu wybrano Henryka Jordana²⁵. Inicjatywa ta zyskała aprobatę Senatu UJ na posiedzeniu w dniu 17 lipca 1893 roku i zatwierdzona została reskryptem z dnia 18 stycznia 1894 roku przez c.k. Radę Szkolną Krajową. W tym samym roku powołano Państwową Komisję Egzaminacyjną dla absolwentów kursów. Pierwszymi członkami komisji egzaminacyjnej byli profesorowie medycyny: Odo Bujwid, Kazimierz Kostanecki i Teofil Tyszecki. Kierownikami kursów byli kolejno profesorowie UJ: Henryk Jordan (1894–1907), Odo Bujwid (1907), Emil Godlewski junior (1907–1914). Pierwszy kurs rozpoczął się w roku akademickim 1895/1896. Do wybuchu wojny w 1914 roku odbyło się 9 pełnoletnich cykli kształcenia dla 204 słuchaczy²⁶.

Galicyski Klub Jazdy Panów, założony przez Józefa Giżyckiego w Krakowie 14 maja 1903 roku, zorganizował pierwsze konkursy hippiczne na torze wyścigów konnych na Błoniach. Zawody odbywały się na niedużą skalę aż do wybuchu I wojny światowej²⁷.

Przechodząc do omówienia początków masowego ruchu sportowego, należy zaznaczyć, że pojawił się on dopiero na początku XX wieku i jego genezę należy wiązać z powstaniem Parku Jordana i działalnością TG „Sokół”. Już wówczas najpopularniejszą dyscypliną sportową była piłka nożna i z tą dyscypliną związane były początki wielu klubów sportowych. Organizatorzy sportowego ruchu wywodzili się zazwyczaj z inteligencji, byli to lekarze, prawnicy, literaci i pedagodzy. Przełomowym momentem rozwoju krakowskiego sportu była wizyta lwowskich drużyn „Czarnych” i IV Gimnazjum w czerwcu 1906 roku. Odtąd piłka nożna znajdowała coraz szersze rzesze zwolenników, żywiołowo zaczęły powstawać szkolne kluby sportowe. Turniej piłkarski zorganizowany przez literata Tadeusza Kończyńskiego w październiku 1906 roku zgromadził już 16 drużyn. W 1907 roku doszło do połączenia „Biało-Czerwonych” z Akademickim Klubem Footballowym „Cracovia” oraz „Czerwonych” z „Wisłą”. Obok nich do najstarszych klubów zaliczyć należy powstały również w 1906 klub młodzieży rzemieślniczej „Czarni”, którego tradycje kontynuował później Robotniczy Klub Sportowy. W 1909 roku powołano do życia

²⁵ AUJ, sygn. S/II/83.

²⁶ K. Toporowicz, *Zarys dziejów krakowskiej uczelni wychowania fizycznego*, [w:] *Przeszłość polskiej kultury fizycznej...*, s. 27–28.

²⁷ W. Pruski, *Dzieje konkursów hippicznych w Polsce*, Warszawa 1982, s. 18.

na UJ studencką organizację sportową – Akademicki Związek Sportowy, młodzież żydowska natomiast założyła Żydowski Klub Sportowy „Makkabi” (1909). W dalszej kolejności powstały: Żydowski Klub Sportowy „Jugend” (1910), Klub Sportowy „Polonia” (1911), Klub Sportowy „Lauda” (1911), Klub Sportowy „Sparta” (1912), Żydowski Klub Sportowy „Jutrzenka” (1913), Klub Sportowy „Mercury” (1914). Sport narciarski uprawiany był w Tatrzańskim Towarzystwie Narciarskim (1909), kolarstwo w Krakowskim Klubie Cyklistów i Motorzystów (1912), sport samochodowy w Krakowskim Klubie Automobilowym (1906), zapasnictwo w Robotniczym Klubie Sportowym.

Kraków odegrał olbrzymią rolę w upowszechnianiu sportu w omawianym okresie. Stowarzyszenia i kluby sportowe nie tylko propagowały zdrowy tryb życia i rozwijanie sprawności fizycznej młodzieży, ale pogłębiały patriotyzm i przygotowywały do walki o niepodległość Polski.